

שירה יכולה / עמיד עקיבא סגל

משוררי שוליים

הדין על "מעמד השירה" כמו גם "מעמד המשוררים" זכה לשלל התייחסויות. אני עצמי כתבתי על כך, גם בכמה זו. יש מגוון תיאוריות שונות מדוע שירה פחות פופולרית היום מאשר בעבר, או מדוע מעמדם של המשוררים היום אפילו לא מתקרב אל זה של כמה ממשוררי העבר. יש טוענים שמצב השירה מצוין, אני חולק עליהם ולטעמי הרצאת עשרות ומאות ספרי שירה, שלא מקבלים התייחסויות ולעתים טובלים מבינוניות ממאירה, לא מעידה על "מצב טוב".

כאן אני רוצה לטעון כי אחת הסיבות למעמד השירה והמשוררים היום היא בחירתם הפואטית של משוררים רבים לנוע אל השוליים. זאת מבחינת תוכן שיריהם, מבחינת האופן שבו הם מציגים את התוכן הזה ומבחינת התמות העולות בכלל שירתם.

פעם התגעגעו אל מעמד "המשורר הלאומי". ברור שמעמד זה שייך לעבר מדומיין ואפילו כשהתייחסו אל ביאליק או אלתרמן כמשוררי הלאום, הם לא יכלו להיות קלוז של עם שלם; אבל הם ניסו לייצר קול שידבר אל עם שלם והיו אחרים שניסו לעשות אותו הדבר ברוק. היו שבחרו לקחת אחריות בשיריהם, כמשוררים. אחריות לעם, למדינה, לחברה. זו יומרה שאין למשוררים היום.

בחרתי לסקור כאן ארבעה ספרי שירה שיצאו במהלך 2014, של ארבעה משוררים ומשוררות. כולם מוכרים, כולם מוערכים. חלקם זכו בפרסים נחשבים. כולם נוגעים בסוגיות פוליטיות וחברתיות, אצל כולם ישנו אלמנט מחאה ברור לפחות בחלק מהשירים בספריהם. הספרים הם **ניסויים בחשמל** (מיטל נדל, ידיעות אחרונות), **בצע** (תהל פרז, מוסר ביאליק), **מי שנפלה עליו מפולת** (אלחנן ניר, הקיבוץ המאוחד) ו**הכלבים שנבחו בילדותנו היו חסומי פה** (רועי חסן, טנג'יר). בחרתי דווקא בספרים ובמשוררים הללו כדי להראות שגם אצל הצעירים, הברועים, המוחים, הבולטים המוערכים הבחירה בעמדה השירית היא בעמדת שוליים.

אפשר היה לבחור משוררים אחרים וספרים אחרים מהזמן האחרון. יש ממשוררי הזמן הזה כמה שבחרים עמדה אסקפיסטית ממש, או אישית עד כדי הימנעות מלומר דבר מה על המציאות. אבל גם בכך יש בחירה בעמדת שוליים.

אחד השירים המדוברים יותר של הזמן האחרון הוא השיר 'מדינת אשכנז' של רועי חסן. שיר שהתפרסם ועודד דיון רחב יותר משעורר כל שיר יחיד אחר בשנים האחרונות עוד טרם פורסם ספרו הראשון של חסן. אפשר לא לאהוב את השיר, אפשר להתווכח איתו. מה שבטוח הוא שמדובר בשיר מחאה שנוגע בסוגיית יסוד ישראלית - מורחים מול אשכנזים. מורחים מול ממסד אשכנזי. בחלקו המרכזי של השיר מוצגת עמדת הדובר המתנגד לאותה "מדינת אשכנז": "במדינת אשכנז אני מופלטה אני חפלה, אני כבוד/ אני עצלן/ אני כל מה שלא היה פה פעם/ כשהכל היה לבן/ אני ההרס/ החורבן/ השד המזויין/ העבריין עם הכיפה... אני עצם/ בלתי מזהה/ תקועה לך כאן".

מול "מדינת אשכנז" מציג חסן את ההתנגדות לאשכנזיות או לאפליית המורחים. הוא עושה זאת בעוד שירים בספר בחלקם בצורה נאה, כך למשל בשיר 'כך מחקים' מציג חסן תמונת יום זיכרון - כלומר שכול קונצנזואלי - המדירה את המורחים המזרחיות. בשירים 'מה מורחי בך?' או 'שואל

ברצינות' הוא עומד על דרישתו להכרה בו כמזרחי ומציג את האלטרנטיבה למזרחיות כאשכנזיות - ולפיכך משנה את המשואה שבה המזרחיות היא ההפך מממלכתיות.

זו מחאה, ובחלקים רבים של מחאה זו היא מוצלחת. בחלקים אחרים היא מלודרמטית עד כדי ילדותיות. אך הבעיה היא כי גם בשירים המוצלחים יותר, חסן הוא דמות מוחה, ולא יותר. גם כשנראה שהוא עומד לייצר אלטרנטיבה כלשהי, כמו למשל במשפט "הטעם שלי הוא הקובע" בשיר 'על מי ועל מה', המשפט הוא לא יותר מהתרסה נגד רפי לביא דווקא. השורות "או שתחיו עם זה/ או שתחיו עם זה" המסיימות את השיר 'מתים', תחיו וכן אני שונא את נתן וך בקטע אובססיבי מציגות את חוסר הפשרה שבמחאה זו, אך גם את מגבלותיה. זו מחאה שלא יכולה להיות אלא מחאה. נוכחות של מזרחיות שלא מספקת תוכן אחר מלבד עצם נוכחותה.

בצע של תהל פרז מביא כמה שירים המציגים את המציאות הכלכלית והתעסקותית המתגרת כעבודת בלתי אפשרית. כך בשיר 'מוק בריאבו' המתחיל במילים: "אתה מדבר על כסף/ בכל פעם שאנחנו נפגשים אתה מדבר על כסף/ מדבר על שנמאס לך לחפש נמאס לך..." וממשיך אל מצוקה אישית ורגשית וחוסר יכולת למצוא קשר ומשמעות. בשיר 'אפשרות יציאה' אירוע אמנותי מתרכז כולו סביב כסף, בנוכחות אוחזים עשירים כמו גם "מנקים אתיופים" נגמר במילים: "הסתכלתי בה ולא אמרתי לה/ שלום, אני תהל, בואי נדבר/ על חלוקה מחדש של הכסף/ הייתי אמורה להתפשט ולצרוח/ מישוהו היה צריך לצרוח." כלומר, אין באמת שיחה על חלוקת המשאבים, יש רק איזו שאיפה לזעקה, שאפילו לא מתממשת.

השיר 'על העבודה' מסתיים בשורות: "אני בעד עבודה שלא צריך לעבוד בה/ בעד עבודה שמביאה הרבה כסף במעט זמן/ אני בעד עבודה שכולם חרץ מבעליה מכבדים אותה/ אני בעד עבודה שלא מקדמת לשום מקום/ אני בעד עבודה. זאת התחלה של בריחה אבל אני ממשיכה אותה/ לטובת קיומה של האנשות".

כאן המחאה היא נגד מציאות כלכלית בלתי אפשרית, היא חחרת בעוד כמה משירי הספר. זו מחאה מעניינת ויש בספרה של פרז כמה שירים מוצלחים. אבל גם כאן אין יכולת להציע דבר מלבד להיות נגד "השיטה". בשירי העבודה שלה, פרז מציעה התנגדות קטגורית - התנגדות לעבודה, התנגדות למציאות כלכלית משעברת, התנגדות למה שעושה המציאות הכלכלית ליחידים הנרמסים בה. זו מחאה חסובה, אפילו הכרחית. זו מחאה שראוי שתעלה אף יותר בשירה. אבל גם כאן המחאה מוגבלת. מוגבלת בכך שאינה מביאה לדיון כלכלי-חברתי אמיתי, אלא רק להפגנת הסבל של העובד, כסבל בלתי נמנע במציאות בלתי אפשרית אך גם בלתי נמנעת. מציאות שבה אפילו המחאה לא תמיד מתממשת.

בספר **מי שנפלה עליו מפולת**, אלחנן ניר נוגע בנקודות שבהן לא נוגעים רובם של המשוררים. הוא מאזכר את השואה יותר מרבים מהמשוררים הצעירים ומראה את הקושי הכרוך בעולם הרחי בצורה חדה יותר מאשר שאר משוררי 'משיב רוח'. כך למשל בשיר 'קריאת הקללות' מבקש הדובר להפסיק את האיומים של האל על בני ישראל, ומבקש להפחית באימה שמטילה האמונה; השיר מסתיים בכישלון: "כולם הסתובבו אלי/ סימנו לי באצבע זועמת להיות בשקט/ ואחד התנשף, תן כבר לסיים, אמה, שיהיה מאחורינו." זה סיום אופייני לשיריו של ניר - אמונה דתית שמבקשת נחמה וחמלה, ונתקלת במציאות יומיומית אדישה.

בשיר 'שבת יורדת על הגבעה' מציאות החיים בהתנחלות מתוארת כאימה וכחיים בצל איום מתמיד בלתי נמנע: "הוא, תמיד או, אני לוקח אקדח/ נוכר בפגורם במשפחת פוגל באיתמה/ נועל את דלת הקראון הרועדת, מבקש הצלה במילות המתגרשים מצפת, שהרבה מזיקים לו למקום/ הרבה אבנים עפות עלינו בדרכים".

ספר של אלחנן ניר הוא ספר משובח, ומציג כמה תמות ייחודיות, כך

בנז'מן פרה

כתובת על מצבה לזכר מתי המלחמה

הגְּנָרְל אָמֵר לְנוּ
הָאָצְבֵּע בַּחוּר שֶׁל הַתַּחַת
הָאוֹיֵב
הוּא שָׁם לְכוּ
זֶה הָיָה לְמַעַן הַמוֹלֶדֶת
יִצְאָנוּ
הָאָצְבֵּע בַּחוּר שֶׁל הַתַּחַת
אֶת הַמוֹלֶדֶת פְּגָשָׁנוּ
הָאָצְבֵּע בַּחוּר שֶׁל הַתַּחַת
הַסְרְסוּרָה אָמְרָה לְנוּ
הָאָצְבֵּע בַּחוּר שֶׁל הַתַּחַת
מוֹתוֹ אוֹ
הִצִּילוּ אוֹתִי
הָאָצְבֵּע בַּחוּר שֶׁל הַתַּחַת
פְּגָשָׁנוּ אֶת הַקִּיּוֹר
הָאָצְבֵּע בַּחוּר שֶׁל הַתַּחַת
הִינְדִנְבוּרָג רִיכְסֵהוּפֵן בִּיסְמָרְק
הָאָצְבֵּע בַּחוּר שֶׁל הַתַּחַת
אֶת הַדְּפֵס הַגְּדוֹל X עֲבֹדֵל־חֶמֶד סְרִיבּוֹ
הָאָצְבֵּע בַּחוּר שֶׁל הַתַּחַת
בְּפוֹת הַיְדֵים כְּרוֹתוֹת
הָאָצְבֵּע בַּחוּר שֶׁל הַתַּחַת
הֵם שָׁבְרוּ לְנוּ אֶת עֵצֵם הַשּׁוֹק
הָאָצְבֵּע בַּחוּר שֶׁל הַתַּחַת
טְרָפוֹ אֶת הַקֶּבֶה
הָאָצְבֵּע בַּחוּר שֶׁל הַתַּחַת
חוֹרְרוֹ אֶת הָאֲשָׁכִים עִם גְּפְרוֹרִים
הָאָצְבֵּע בַּחוּר שֶׁל הַתַּחַת
הַתְּפַלְלוּ לְמַעַנְנוּ
הָאָצְבֵּע בַּחוּר שֶׁל הַתַּחַת.

מִשְׁתֵּי סִיבּוֹת הַתְּלַבְטָתִי אִם לְבַחוּר בְּשִׁיר זֶה. תְּהִיִּיתִי אִם שִׁירַת מַחֲאָה הִיא שִׁירָה פּוֹלִיטִית - נוֹשֵׂא שֶׁהַעֲסִיק אוֹתִי שְׁנַיִם רְבוֹת, וּבְנוֹסָף, אִף שֶׁהוֹעֵם מוֹבֵע מְצוּיִן, תְּהִיִּיתִי אִם הָאִיכוֹת הַשִּׁירִית מִסְפַּקֶת וְאִם 'אִיכוֹת' הוֹעֵם מְצַדִּיקָה. הַחֲלָטִיתִי לְהַשִּׁיב 'כֵּן' עַל שְׁתֵּי הַשְּׂאֵלוֹת.

בְּנִזְמָן פֶּרֶה Benjamin Péret (1899-1959) הִיָּה מוֹרֵד כָּל יְמָיו וּמַעוֹרֵב פּוֹלִיטִית. כִּכֵּר בְּבֵית הַסֵּפֶר 'הַבְּרִיז' וּבְקוֹשֵׁי לְמַד שֵׁם. שִׁירַת בְּמַלְחַמַת הָעוֹלָם הֶרְאִשׁוּנָה כְּדִי לְהִימְנַע מִמָּאֶסֶר (בְּאִשְׁמַת צְבִיעַת אַנְדֶּרְטָה). הִיָּה דְרֵאִיסְט, סוֹרִיאִלִיסְט, קוֹמוֹנִיסְט, נֶלְחַם בְּסִפְרָד וְהִיָּה טְרוֹצְקִיסְט בְּמִקְסִיקוֹ.

לְמִשְׁל שִׁימוּשׁ בְּנִיגוֹנִים יִידִישָׁאִים וּנְגִיעָה בְּהִיּוֹת רוּר שְׁלִישִׁי לְשׂוֹאָה וְנוֹכְחוֹת זִכְרוֹן זֶה בְּהִיּוֹה הִישְׂרָאֵלִית. כִּךְ גַּם עֵימּוֹת עִם סוֹגִיּוֹת שֶׁל אִמּוֹנָה חַיִּים דְּתִיִּים וְכִךְ גַּם שִׁירָה פּוֹלִיטִית מֵהַצֵּד הַיְמִינִי. אִךְ גַּם כֵּאֵן הָאוֹמְלִלוֹת הִיא בְּלָתִי נִמְנַעַת. הָעוֹלָם הַדְּתִי הוּא מְקוּר לְנַחְמָה אִךְ גַּם לְתַסְכּוֹל וְלְטְרוֹדוֹת אִינְסוֹפִיּוֹת. הַמְצִיאוֹת הַפּוֹלִיטִיתִית הִיא עֲנִיִּין שֶׁאֵפִילוֹ קֶשֶׁה לְהַסְבִּיר וְאִיִּן מִמֶּנּוּ מוֹצֵא. הַסֵּפֶר מְסַתֵּיִם בְּמַחוּזֵר שִׁירִים עַל אֲשֶׁפֶת בְּבֵית חוֹלִים פְּסִיכִיאָטְרִי וְכִךְ מְצִיג אֹפְצִיַּית קְרִיסָה שֶׁל הַמְשׁוֹרֵד הַרְגִישׁ אֶל אֲשֶׁפֶת, אֶל מַחְלָקָה סְגוּדָה. כְּלוּמָה, הַרְחָקָה מְכַל עֲמֻדָה שִׁיכּוּלָה לְהַשְׁפִּיעַ.

הַשִּׁיר 'תְּקוּהָ' בְּסִפְרָה נִיסוּיִים בְּחִשְׁמַל שֶׁל מִי־טַל נִדְלָה: "וְגַם כֵּאֵן, עֵץ הָאוֹרֶן הַחֹלָה/ הַמְנַסָּה לְהַתְּחַבֵּב מְרִי יוֹם עַל הָאֶדְמָה/, הוּא הַטְּבַע הַדְּרוּמָה לְנוּ/ תְּקוּעַ בְּמִקּוֹם שֶׁאֵלִיו תְּמִיד תְּפַתַּח דְּלֹת/ הַמְסַתִּירָה קִיר לְבָנִים הַמְסַתִּיר/ מְנִיִּין שְׁלֵם שֶׁל חֲבָלוֹת/ מִהֵן חֲשַׁבְתִּי שְׁנַצְמִיחַ שׁוֹדֵשׁ." שִׁיר זֶה מְתָאֵר בְּצוּרָה פְּשוּטָה וּבְרוּדָה תְּחוּשָׁה שֶׁל רְבִים, אֲבָל זֶה תְּחוּשָׁה שֶׁל מְסַכְנוּת, שֶׁל הַתְּמַסְכְּנוּת. הַשׁוֹרוֹת "יִצְאָנוּ כְּשֶׁגִּבְנוּ מוֹפְנָה אֶל כָּל מָה שֶׁעַד לֹרְעַע הָאִמְנוֹ בַּ/ בַּחוּר הַסְּתוּבָבוּ שְׁמוּעוֹת שְׁמִילִים מְסוּרִמוֹת הַחֲלוּ לְהִיעֵלֵם/ מִן הַמִּילֹךְ, אִךְ אִישׁ לֹא זָכַר בְּאִילוֹ מִיָּלִים מְדוּבָר" מֵהַשִּׁיר הַפּוֹתַח אֶת סִפְרָה שֶׁל נִדְלָה 'X' יְמִים אַחֲרֵי מַגְפַת אִמְנוּיָה' מְצִיג אוֹבְדֵן דָּרֵךְ וְתְּחוּשָׁת אוֹבְדֵן שֶׁל תְּרֻבוֹת, שְׁלִיטָה, מִרְחַב וְשִׁפּוֹ. תְּחוּשָׁה זֶה בְּאִמַּת מְשׁוֹתַפֶת לְצַעִירִים רְבִים, וּבְכִךְ הַצְּלִיחָה נִדְלָה לְגַעַת בְּסוֹגִיָּה מְשַׁמְעוֹתִית, אֲבָל הַמְדוּבָר הוּא בְּצַעִירִים מְאֹוֹרִים חֲבַרְתִּיִּים וְתְּרַבּוּתִיִּים מְסוּרִימִים מְאֹוֹה, וּמַעַל לְכָל, שׁוֹב חַחֲרַת תְּחוּשָׁת יִירוּשָׁה, חוֹסֵר יְכוּלָת וְאִפְסוֹת מוֹל הַמְצִיאוֹת.

הַשִּׁיר 'גְּבוּרָה' שֶׁל נִדְלָה מְתָאֵר פְּסַל מְצַבִּיא שְׁנַחֲרַב וּנְמַצָּא בְּאֶתֶר אֲרִכֵּאוֹלוֹגִי. הַשִּׁיר מְגַחֵךְ אֶת תְּחוּשׁוֹת הָאֹאוּמִיּוֹת וּמְסַתֵּיִם בְּמִילִים: "כִּךְ אִם כֵּן/ נִרְאִית קְרִיאָה לְקֶרֶב וְהַגְּנָה עַל הַמוֹלֶדֶת/ כְּעַבּוּר כְּמָה מְאֹוֹת שְׁנַיִם." הַתְּחוּשׁוֹת הַלָּלוּ הֵן תְּחוּשׁוֹת שְׁבִאמַת מְטְרִידוֹת רְבִים, וְדָאִי שֶׁהֵן מְטְרִידוֹת צַעִירִים. אִךְ הֵן תְּחוּשׁוֹת שֶׁל נִיכּוּר וּפְסִיכִיּוֹת. כֵּאֵן בְּאֵה לִידֵי בִּיטוּי תְּחוּשָׁה שֶׁל חוֹסֵר יְכוּלָת לְהַשְׁפִּיעַ עַל הַמְצִיאוֹת מְלַבֵּד לְהַגְחִיךְ אוֹתָהּ אוֹ לְבַקֵּר אוֹתָהּ, מְבַלִּי לְקַחַת בַּה חֶלֶק, אִפִּילוֹ, מְבַלִּי לְהַתְּחַיִּיב אֶלֶיהָ.

הַשִּׁיר 'הָאִמַּת שֶׁל גְּדָל' נִפְתַּח בְּמִילִים: "מָה בְּדִיּוֹק הִיָּה מִשְׁפֵּט הַשְּׁלֻמוֹת/ אוֹ מִשְׁפֵּט הָאִי־שְׁלֻמוֹת שֶׁל גְּדָל/ וְמָה הַהֲבֵל בִּינִיָּהם אִינִי זוֹכְרָת/ וְלֹא בְּטוֹחַ שְׁאֲדַע אִי פִּעַם." זֶה לֹא הַשִּׁיר הַפּוֹלִיטִי בִּיחֻד בְּסִפְרָה, אֲבָל לְטַעְמֵי הַשׁוֹרוֹת הַלָּלוּ מְעַבִּירוֹת בְּדִיּוֹק אֶת הַהַתְּעַקְשׁוֹת עַל שׁוּלִיּוֹת - אֶת חוֹסֵר הַמוֹכְנוּת לְקַחַת אַחֲרִיּוֹת עַל דְּבַר בְּסִיסָה, הַיּוֹם נְגִישׁ מְאֹוֹה, כְּמִידַע. אִיִּן לִי מוֹשֵׁג אִם נִדְלָה בְּאִמַּת לֹא יִדְעַת אוֹ לֹא זוֹכְרַת אֶת מִשְׁפֵּט הָאִי־שְׁלֻמוֹת שֶׁל גְּדָל, אִךְ זֶה מָה שֶׁהִיא בַּחֲרַת לְהַכְרִיז בְּשִׁיר. סְבִיר לְהַנִּיחַ שֶׁאִם הִיָּתָה רְצָה הִיָּתָה יִדְעַת וְהִיָּתָה מְבִינָה - אֲבָל הָאֹפְצִיָּה שֶׁלֹּא לְדַעַת וְשֶׁלֹּא לְהַבִּין - הִיא שְׁנַבְחָה לְפַתּוֹחַ אֶת הַשִּׁיר הַזֶּה.

הַמַּחֲאָה שֶׁל אַרְבַּעַת הַמְשׁוֹרְרִים הַלָּלוּ רְאוּיָה, יוֹתֵר מִכֵּךְ - הִיא נִדְרֶשֶׁת חֲשׁוּבָה. הַשִּׁירָה שֶׁלָּהֶם מוֹעַרְכַת חוּ גַם הַסִּיבָה שְׁבַחְרַתִּי דוּקָא בְּהֵם - מְשׁוּם הַהַעֲרָכָה רְבִיבָה שִׁישׁ אֶלֶיהֶם וְאֵל יִצִּירָתָם וּמְשׁוּם שְׁכַל אֶחָד מִהַסְּפָרִים הַלָּלוּ, בְּדַרְכוֹ וּבְאֹפֶן שׁוֹנֵה, מְצִיג שִׁירִים מְעַנִּינִים. דוּקָא מְשׁוּם כִּךְ הַעֲמֻדָה הַשׁוּלִיַת הָעוֹלָה מְכַלֵּל הַסְּפָרִים הַלָּלוּ הִיא מְטְרִידָה.

אֲפֶשֶׁר לְטַעֵן כִּי הַתְּחוּשׁוֹת הַלָּלוּ - שְׁחִיקָה מְלַכְלִית, אִפְלִיָּה אֲשַׁכְּנוּיַת, עוֹלָם דְּתִי מַחְנִיק וְתְּחוּשָׁת חוֹסֵר מוֹצֵא - הֵן תְּחוּשׁוֹת שֶׁל רְבִים. אֲבָל הִיעַדַד הַתְּקוּהָ שְׁבִישִׁירִים אֶלּוּ, וְיוֹתֵר מִכֵּךְ, הִיעַדַד הָאִפְשָׁרוֹת לְהַשְׁפִּיעַ, לְיוֹם, לְקַחַת אַחֲרִיּוֹת, לִיַּצֵּר דְּבַר חֲדָשׁ וְלְהַפְּוֹךְ אֶת הַקִּיּוֹם לְשִׁלִּי - לְשִׁלְנוּ - הַמְשׁוֹתֶף לְכָל סִפְרִים הַלָּלוּ (וְכַאֲמוֹה, לְרְבִים אַחֲרִים) הוּא בְּחִירָה בְּעַמּוּדָה שׁוּלִיַת.

מִי שְׁבַחְרַת בְּעַמּוּדָה שׁוּלִיַת אִינוּ יוֹכֵל לְהַשְׁתַּוֵּמֵם כְּשֶׁהוּא נִשְׂאֵר בַּה. מִי שְׁבַחְרַת שֶׁלֹּא לִיַּצֵּר קוֹל אַחֲרָאִי, אִפִּילוֹ שְׁקוֹל, מִי שְׁבַחְרַת שֶׁלֹּא לִיַּצֵּר קוֹל יַצִּיב, חַיִּיב לְהַבִּין שְׁמַרְכּוּזִי הוּא לֹא יִצְלִיחַ לְהִיּוֹת. אוֹלִי בּוֹלֵט, אוֹלִי מְפּוֹרְסֵם. אֲבָל לֹא מִשְׁפִּיעַ וְלִכֵּן גַּם לֹא מְרַכּוּזִי.